

Roman Dąbrowski

EPOPEJA W LITERATURZE
POLSKIEGO OŚWIECENIA

Księgarnia Akademicka

Epopcja
w literaturze polskiego oświecenia

ROMAN DĄBROWSKI

EPOPEJA
W LITERATURZE POLSKIEGO OŚWIECENIA

Kraków 2015

© Copyright by Roman Dąbrowski, Kraków 2015

Recenzent:
Prof. dr hab. Józef Tomasz Pokrzywniak

Opracowanie redakcyjne:
Ewa Dąbrowska

Projekt okładki:
Emilia Dajnowicz

Na okładce wykorzystano rycinę przedstawiającą polskiego jeźdźca
(Stefano Della Bella, ok. 1648-1650)

Książka dofinansowana
przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-7638-575-4 (wersja papierowa)
ISBN 978-83-7638-625-6 (e-book)
<https://doi.org/10.12797/9788376386256>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

„TA, KTÓRA CZYNY WIELKICH BOHATYRÓW GŁOSI”

Wstęp

Termin „epopeja” funkcjonuje, jak wiadomo, w różnych, także historycznie zmiennych znaczeniach, dlatego istnieje oczywista potrzeba wstępnego sprecyzowania, w jakim sensie używany będzie w niniejszej książce. Przeważnie odnoszony bywa do dzieł literackich, najczęściej poetyckich (zamiennie używa się także nazw „epos” czy „epos bohaterski”), które odznaczają się wybitnymi walorami artystycznymi i ideowymi, a równocześnie odzwierciedlają doświadczenia jakiejś dużej społeczności, głównie narodowej czy plemiennej, w ważnym momencie historycznym¹. W opracowaniach słownikowo-encyklopedycznych epopeja definiowana jest z reguły bardzo ogólnie, tak aby objąć dzieła powstałe w różnych epokach, a nawet w różnych kulturach. W *Słowniku terminów literackich* czytamy, że jest to:

jeden z głównych gatunków epiki, podstawowy i dominujący w tym rodzaju aż do powstania powieści. Obejmuje rozbudowane utwory, zazwyczaj wierszowane, ukazujące dzieje legendarnych lub historycznych bohaterów rzucone na tło wydarzeń przełomowych dla danej społeczności narodowej².

¹ Zob. także ogólne uwagi o epopei we wstępie do: *Polska epopeja klasycystyczna. Antologia*, wybór, oprac. i wstęp R. Dąbrowski, Kraków 2001, *Biblioteka Sarmacka*.

² *Epos*, [hasło w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008, s. 138.

W innych opracowaniach, polskich i zagranicznych, pojęcie „epopeja” określane jest różnie, mniej czy bardziej dokładnie, jakkolwiek jego zasadniczy sens jest podobny. Wystarczy przywołać wybrane przykłady. W *Oksfordzkim słowniku języka angielskiego* epos zdefiniowany został ogólnie jako „a collective term for early unwritten narrative poems celebrating incidents; the rudimentary form of epic poetry”, a w drugim znaczeniu jako „an epic poem”³. Dokładniejsze, bardziej przydatne z punktu widzenia rozważań zawartych w niniejszej książce wyjaśnienie tego pojęcia przynosi znana encyklopedia niemiecka, w której czytamy, że epos to:

Grossform erzählender Dichtung in gleichartig gebauten Versen oder Strophen, meist mehrere Teile (Gesänge, Bücher, Aventiuren, Cantos usw.) umfassend. Charakteristisch für das E[pos] sind gehobene Sprache, typisierende Gestaltungsmittel, eine Zentralfigur oder ein Leitgedanke, Objektivität durch Distanz zur Fülle der breit dargebotenen Geschehnisse sowie der Anspruch auf Allgemeinengültigkeit der Aussage⁴.

Warto w tym miejscu przywołać także dość obszerną i – jak sądzę – bardzo dobrą prezentację interesującego nas gatunku we francuskim słowniku poświęconym zagadnieniom literackim. Według niej epopeja stanowi:

un récit, souvent dit ou chanté, qui relate des actions de héros (ce qui exclut les théogonies, les mythologies et les récits initiatiques), jugés, même dans leurs fautes, exemplaires, donc représentatifs de l'idéal d'une large communauté (ce qui exclut les romans historiques ou les biographies romancées). Ce récit s'enracine dans des événements historiques ou estimés tels, plus ou moins éloignés dans le temps, ce qui autorise leurs

³ *The Oxford English Dictionary; Being a Corrected Re-Issue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of A New English Dictionary on Historical Principles*, ed. J. A. H. Murray [et al.], vol. 3, Oxford 1970, s. 344.

⁴ *Meyers encyklopädisches Lexikon*, Bd. 8, mit Sonderbeiträgen von K. D. Bracher, W. Hallstein, W. R. Langenbucher, Mannheim 1973, s. 46.

auteurs á les styliser, á y introduire la présence de puissances supérieurs (magiques, merveilleuses, fatales ou providentielles), de telle sorte que les auditeurs ou lecteurs acceptent, pour l'essentiel, ces récits comme vrais (ce qui exclut les romans et les contes)⁵.

Niejednokrotnie, szczególnie na gruncie estetyki klasycznej i wówczas, gdy marzenia o stworzeniu wybitnego eposu były żywe, wskazywano jeszcze bardziej konkretne cechy epopei, dotyczące bohaterów, kompozycji, narracji czy stylu, przeważnie odsyłające również do odpowiedniej tradycji w tym zakresie. Pojęcie „epopeja” jest przy tym przeważnie mniej czy bardziej wyraźnie wartościujące. Jak stwierdza Marian Maciejewski: „Mocno bowiem trzeba podkreślić fakt, że żaden gatunek nie był w takim stopniu jak epopeja wkląany w kontekst aksjologiczny. Epopeja to nie tylko forma, ale i wartość”⁶. Patrząc z tego punktu widzenia, należy także wziąć pod uwagę fakt, że pewnym dziełom niejako nadaje się rangę eposu ze względu na ich doniosłość⁷.

Przedmiotem uwagi w niniejszej pracy będą różne próby realizacji eposu bohaterskiego jako szczególnie ważnego gatunku literackiego, funkcjonującego w systemie genologicznym, gatunku, który jest prezentowany i opisywany w inspirowanych estetyką klasycyzmu, choć też nieraz od niej już wyraźnie odchodzących, poetykach w drugiej połowie siedemnastego (we Francji), w osiemnastym i, u nas, w pierwszych dekadach dziewiętnastego wieku. Naturalnie w tle znajduje się wciąż szacowna tradycja, głównie antyczna, a także świadomość mitycznej genezy eposu.

⁵ *Dictionnaire historique, thématique et technique des littératures. Littératures française et étrangères, anciennes et modernes*, dir. J. Domougin, vol. 1, Paris 1987, s. 515.

⁶ M. Maciejewski, *Sławianie – synowie sławy*, [w:] idem, *Poetyka. Gatunek – obraz. W kręgu poezji romantycznej*, Wrocław 1977, s. 11, *Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, t. 48.

⁷ Kazimierz Wyka w książce o *Panu Tadeuszu* stwierdza m.in.: „Słowem, epopei się nie pisze, lecz w wyniku okoliczności szczególnych i w każdym przypadku domagających się odtworzenia bywa, że określony utwór epopeją się staje. Staje się jako wytwór gotowy i już funkcjonujący w społeczeństwie” (K. Wyka, *Pan Tadeusz. Studia o poemacie*, Warszawa 1963, s. 40, *Historia i Teoria Literatury. Studia. Historia Literatury*, 1).

W podstawowym, pierwotnym sensie epopeja odsyła bowiem do początku: początku historii literatury europejskiej, a zarazem – w zakresie podejmowanego tematu – początku dziejów narodowej czy etnicznej wspólnoty, lub, nawet częściej, początku istotnego ich etapu. Jak pisze – przywoływany zwykle przez badaczy na taką okazję – Michaił Bachtin, epopeja jest dziełem o przeszłości, przeszłości absolutnej, odległej i zamkniętej. Świat owej przeszłości nie jest dostępny jednostkowemu doświadczeniu, nie poddaje się osobistemu wartościowaniu, lecz „[i]stnieje wyłącznie jako ustny przekaz, święty i bezsporny, zawierający ogólnie obowiązujący system wartościowania i wymagający pietyzmu”⁸. Z tego wynika między innymi dystans epicki. „Świat epicki – kontynuuje badacz – jest całkowicie i bez reszty skończony, nie tylko jako realne wydarzenie odległej przeszłości, ale także w swym znaczeniu i w swej wartości; nie można go ani zmienić, ani inaczej zrozumieć, ani przewartościować”⁹.

Sporo już napisano o pierwotnej, niejako archetypowej oralności eposu, związanej z właściwą jej sytuacją komunikacyjną – narrator opowiada (śpiewa) w obecności słuchaczy – a także o jej bardzo istotnych konsekwencjach, czy raczej śladach, w dziełach, które znamy z piśmennego już przekazu. Należy do nich zarówno postawa podmiotu zwracającego się do istoty boskiej i natchnionego przez nią, jak też obecność stylu formularnego, charakteryzującego się używaniem gotowych powtarzalnych formuł. Te ostatnie prawdopodobnie ułatwiała śpiewakowi zapamiętanie długiego nieraz opowiadania¹⁰, stanowiąc rodzaj tekstowych prefabrykatów czy stereotypów, z których tworzył on całość. Także inne cechy stylistyczne wypowiedzi są wymieniane jako konsekwencja takiego charakteru pierwotnego eposu, przy czym

⁸ M. Bachtin, *Epos a powieść*, [w:] *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*. 1, red. M. Głowiński, H. Markiewicz, Wrocław 1977, s. 195.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Zob. A. Gawroński, *Dlaczego Platon wykluczył poetów z Państwa? U źródeł współczesnych badań nad językiem*, przedm. Z. Kubiak, Warszawa 1984, s. 39-64, *Biblioteka „Więzi”*, t. 50.

EPIC POEM IN POLISH LITERATURE OF THE ENLIGHTENMENT

Summary

The book presents ten pieces of varying length and different merit, which are attempts to use the rules of classical epic poem in the period of Polish Enlightenment. The introductory part of the study is devoted to the meaning, properties and history of the genre, its place in the literature of the Enlightenment (with special attention to Voltaire's *Henriade*). The most important European works belonging to this genre have been mentioned in the article as is the history of epic poetry in the Old Polish period. The study also presents statements on aesthetics and literature formulated during the Enlightenment by both foreign and Polish authors as regards understanding the nature and function of the epic and its main aspects, such as the unity of action, legitimacy and types of miraculousness, its characters, narrative and style.

The main part of the book chronologically discusses subsequent pieces of Polish literature (each in a separate chapter) which clearly recall the Enlightenment tradition of epic poems. With one exception, that is, Ignacy Krasicki's *Wojna Chocimska* (*The War of Chocim*) (1780), all other works belong to the Enlightenment of post-Stanislaus times. The study focuses primarily on the features which are characteristic for this

genre, which are present in the researched works to a significant, although varying, degree. The role of rhetoric in the classical epic is emphasized, both at the level of expression of the narrator and the characters, but also non-rhetorical forms of expression, such as historical accounts and even lyrical confession, present in most of the works, have been analysed. Most of the works discussed in the book refer to the tradition of the Homeric and Virgilian version of the genre, but some - Molski's *Stanislaida* and poems of Jędrzej Świdorski, assuming the nature of poems on recent historical events (from the period of the Napoleonic Wars), are closer to Lucan's version – they are basically devoid of fictitious elements. The subject matter by the poems is most often history of Poland (poems on Wanda, *Jagiellonida* of Dyzma Boncza Tomaszewski *Zdobycie Kijowa* [*The Capture of Kiev*] by Tymon Zaborowski, but also history of foreign countries [*Kartago* by Aleksander Chodkiewicz, *Pułtawa* by Nikodem Muśnicki]). In each case the relationship of a given work with its historical context and spiritual atmosphere in which it was created is perceptible.

The analyses included in the book focus on analogous aspects of particular pieces, making it possible to present the changes that were taking place on the grounds of epic poetry - changes related to new philosophical and aesthetic concepts. It may be observed that the practice of epic poems during the Enlightenment is of - in its vast majority - a literary character, and the authors of the pieces clearly use well-known themes, threads and stylistic forms associated with the epic - invocation, the way battles are presented, the allegorical function of miraculousness, speeches of the protagonists, Homeric comparisons or complex epithets - largely drawing attention to the very process of writing an epic. A number of comments of autothematic nature (e.g. in *Jagiellonida* or *The Capture of Kiev*) or clear cases of styling or schematic repetitions of the same literary devices (e.g. in Muśnicki's *Pułtawa*) clearly aid the above goal. Many devices of this type, like the use of miraculousness, are similar to the literary means used in contemporary heroicomic poems.

The analyses carried out in the study lead to the conclusion that a line of evolution of the epic in this period cannot be clearly identified, and

changes which the epic is subject to follow different paths. This involves, among other things, leveling of classic divisions between genres, and therefore in the works referring to the tradition of the epic one can observe qualities of other genres, such as elegy, dumka, descriptive poem or novel. It may be noticed that more and more frequently manifestations of aesthetic eclecticism in the analyzed works may be observed, as beside classical forms distinct features of sentimentality appear - mainly through the increasing role of the lyrical element - as one can even see elements of Rococo (e.g. in *Jagiellonida*). The role of the speaking voice as the host of the work also seems to increase gradually. This voice focuses either on their own creative activities (which sometimes has a comical effect) or on their own experiences and reflections. The study ends with general conclusions from previous studies; it confirms their importance and indicates directions of changes of the Enlightenment epic and other genres in the context of fundamental ideological and artistic changes.

BIBLIOGRAFIA

PODMIOTOWA:

- A. C., *Poezja. Wenda. Pieśni sławiańskiego barda*, „Pamiętnik Warszawski, czyli Dziennik Nauk i Umiejętności” 1815, t. 2.
- Arystoteles, *Poetyka*, [w:] Arystoteles, *Retoryka; Poetyka*, tłum., wstęp i koment. H. Podbielski, Warszawa 1988, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- Batteux Ch., *Principes de la littérature*, Paris 1802.
- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, Warszawa–Wilno 1814.
- Blair H., *Cours de rhétorique et de belles-lettres*, trad. P. Prévost, Genève 1808.
- Boileau-Despréaux N., *Sztuka poetycka*, tłum. A. Stepnowski, [w:] *Europejskie źródła myśli estetyczno-literackiej polskiego Oświecenia. Antologia wypowiedzi pisarzy francuskich, niemieckojęzycznych i angielskich. 1674-1810*, oprac. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1997.
- Brodziński K., *Proza. Literatura polska (1822-1823)*, Poznań 1872, *Pisma Kazimirza [!] Brodzińskiego*, t. 4.
- Buczyński W., *Nad uwagami Jana Styczyńskiego o Puławie, poemacie bohater-
skim*, „Dziennik Wileński” 1817.
- Chodkiewicz A., *Dzieje znakomitych wypadków życia mojego przeze mnie samego,
ręką własną spisane, wraz z niektórymi aneksami mogącymi służyć do histo-
rii polskiej, od 1777 roku do 28 grudnia 1819 roku*, [w:] M. Nalepa, „Płyną
godziny pomiędzy nadzieją i bojaźnią czułą”. *Polityczne i egzystencjalne rany
Polaków epoki porozbiorowej. Studia i teksty*, Rzeszów 2010.
- Chodkiewicz A., *Karthago*, [b.m. 1803].
- Długosz J., *Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, tłum. K. Mecherzyński, t. 1, Kra-
ków 1867.

- Dmochowski F. K., *Mowa na obchód pamiętki Ignacego Krasickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, miana na posiedzeniu publiczném Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, [w:] I. Krasicki, *Dzieła. Edycja nowa i zupełna*, t. 1, Warszawa 1803.
- Dmochowski F. K., *Sztuka rymotwórcza. Poema we czterech pieśniach*, [w:] *Oświeceni o literaturze*, cz. 1: *Wypowiedzi pisarzy polskich 1740-1800*, oprac. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1993, *Świadomość Literacka w Polsce*.
- Fénelon F., *Discours de la poésie épique et de l'excellence du poème de Télémaque*, [w:] F. Fénelon, *Oeuvre complètes*, vol. 6, Genève 1971.
- Górski O., *Wybór różnych gatunków poezji z rymotwórców polskich*, cz. 2, [w:] *Oświeceni o literaturze*, cz. 2: *Wypowiedzi pisarzy polskich 1801-1830*, oprac. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1995, *Świadomość Literacka w Polsce*.
- Homer, *Odyseja*, tłum. J. Parandowski, Warszawa 1953.
- Houdar de La Motte A., *Discours sur Homère*, [w:] A. Kibédi Varga, *Les poétiques du classicisme*, Paris 1990.
- Korzeniowski J., *Kurs poezji*, Warszawa 1829.
- Krasicki I., *Antymonachomachia*, [w:] I. Krasicki, *Poematy*, oprac. Z. Goliński, Wrocław 1998, *Dzieła zebrane*, t. 1.
- Krasicki I., *Myszeis*, [w:] I. Krasicki, *Poematy*, oprac. Z. Goliński, Wrocław 1998, *Dzieła zebrane*, t. 1.
- Krasicki I., *O rymotwórstwie i rymotwórcach*, [w:] I. Krasicki, *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1829.
- Krasicki I., *Wojna chocimska*, [w:] I. Krasicki, *Poematy*, oprac. Z. Goliński, Wrocław 1998, *Dzieła zebrane*, t. 1.
- Kropiński L., *Sztuka rymotwórcza*, [w:] L. Kropiński, *Rozmaite pisma*, Lwów–Stanisławów–Tarnów 1844.
- Królikowski J. F., *Rys poetyki wedle przepisów teorii w szczegółach z najznakomitszych autorów czerpanej*, Poznań 1828.
- La Porte J. de, *Ecole de littérature, tirée de nos meimeurs écrivains*, Paris 1765.
- Le Bossu R., *Traité du poème épique*, Paris 1693.
- Markiewicz A., *Moralność w wykładzie prawa przyrodzonego, stosownie do przepisów Komisji Edukacyjnej w klasie IV szkół przyglównych krakowskich podczas przerwania bytu Polski dawana*, Kraków 1809.
- Markiewicz A., *O miłości ojczyzny z aprobowanego do druku przez zwierzchność d. 22 lipca rb. Rękopisma: O obrzydzeniu występków, wad i przesądów, a zami-*

SPIS TREŚCI

„Ta, która czyny wielkich bohaterów głosi”. Wstęp.....	5
„Można go nazwać panem poematów”. O oświeceniowej teorii epopei	35
„Stanęli mężni, stanął wódz na czele”. Ignacy Krasicki, <i>Wojna chocimska</i>	81
„Nie co chciał, ale co mógł, zrobił dla narodu”. Marcin Molski, <i>Stanislaida</i>	125
„Ojczyźnie mojej istność odjęta na świecie”. Aleksander Chodkiewicz, <i>Kartago</i>	145
„Minerwy mądrej baczne męstwo”. Nikodem Muśnicki, <i>Pułtawa. Poema epiczne</i>	167
„Cnota twoja krajowi trwałe szczęście zrobi”. <i>Wanda, królowa sarmacka</i>	211
„Idą dzielne szeregi, broń wstrząsając dumnie”. Jędrzej Świdorski, <i>Galicja oswobodzona</i>	225
„Słynać powaby dziewica”. A.C., <i>Wenda. Pieśni sławiańskiego barda</i>	245
„By świat czytał, że Polak przed sześciu wiekami...”. Dyzma Bończa Tomaszewski, <i>Jagiellonida</i>	253
„Bóg mi oddał wasz honor”. Jędrzej Świdorski, <i>Józefada w pięciu pieniach</i>	305

„Widzę ruski gród olbrzymi”. Tymon Zaborowski, <i>Zdobycie Kijowa</i>	315
„Próżno szukasz w Miltonie wzorów i w Homerze”. Uwagi końcowe.....	357
 Bibliografia	 369
Nota bibliograficzna.....	381
Indeks osobowy	383
Summary	391

ROMAN DĄBROWSKI jest historykiem literatury polskiej, pracuje na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zajmuje się obecnie głównie epoką oświecenia. Opublikował monografie: *Słowackiego dialog z odbiorcą* (1996) oraz *Poemat heroikomiczny w literaturze polskiego oświecenia* (2004), a także opatrzone wstępem i komentarzem edycje dzieł, m.in. *Polska epopeja klasycystyczna. Antologia* (2001), *Jędrzej Świdorski. Utwory poetyckie. Antologia* (2010). Jest autorem licznych rozpraw naukowych i recenzji, współredaktorem tomów zbiorowych.

Treścią książki jest najpierw zaprezentowanie wybranych problemów podejmowanych w wypowiedziach teoretycznych dotyczących klasycznej epopei, a następnie dokładne omówienie dziesięciu utworów, o różnej objętości i wartości artystycznej, będących próbami realizowania reguł tego gatunku w polskim oświeceniu. Poza jednym wyjątkiem, *Wojną chocimską* Ignacego Krasickiego (1780), wszystkie pozostałe należą już do epoki postanisławowskiej i przeważnie w różny sposób wiążą się z kontekstem politycznym, w jakim powstały. Przedmiotem uwagi są tu głównie te aspekty omawianych dzieł, które wpisują je w tradycję epopei. Umożliwia to pokazanie przemian w zakresie poezji epickiej, inspirowanych nowymi koncepcjami filozoficznymi i estetycznymi, a także będących efektem erozji klasycznych przedziałów gatunkowych. Analiza prezentowanych utworów ujawnia wyraźnie ich mniej lub bardziej wyczuwalną literackość, wzrastającą rolę czynnika podmiotowego oraz ideowy i estetyczny eklektyzm. Nasuwa się konkluzja o niemożności wskazania jednej linii ewolucji klasycznej epopei, której przemiany dokonują się w różnych kierunkach. Przedstawione tu analizy mogą również stanowić inspirację do szerszej refleksji nad procesami kulturowymi, jakie miały miejsce pod koniec osiemnastego i w pierwszych dekadach dziewiętnastego wieku.

www.akademicka.pl

ISBN 978-83-7638-575-4

9 788376 385754